

Morálna zodpovednosť bez alternatívnych možností?

Frankfurtov argument v prospech kompatibilizmu a jeho kritika

Katarína Marinová

MARINOVÁ, K.: Moral Responsibility without Alternative Possibilities? *Studia Aloisiana*, 2018.

The article deals with famous examples against Principle of Alternative Possibilities (PAP). Frankfurt-style examples suggest that moral responsibility is consistent with a lack of alternative possibilities and thus are strong back up for compatibilist position. The article introduces Frankfurt's argument and analyzes main critique against its metaphysical and moral basis. Finally it evaluates situation between its defenders and opponents as undecisive. Eventhough libertarians defend PAP effectively, ingenious counter-examples stay legitimate and important part of compatibilist argumentation. In the conclusion emerge questions about place of Frankfurt-style examples in the debate of free will towards Consequence argument. Why are these two arguments competitive and what is the problem both of them have to deal with?

Keywords: Harry Frankfurt, Principle of Alternative Possibilities, moral responsibility, free will, Flickers of Freedom, Dilemma Defence, W-defence

Harry Frankfurt prispel k diskusii o slobodnej vôli viacerými dôležitými riešeniami problémových otázok. Jedným z nich je *argument proti princípu alternatívnych možností* (PAP), ktorý patrí medzi najvýznamnejšie a zároveň odvážnejšie argumenty v tejto debate. Tvrdí totiž, že morálnu zodpovednosť nesieme aj vtedy, keď sme nemohli konať ináč, ako sme aktuálne konali. Pretrháva spojenie slobody a zodpovednosti, ktoré filozofi zvykli prijímať s úplnou istotou a samozrejmosťou.

Zámerom článku je predstaviť príklady na Frankfurtov štýl (PFŠ), ako sa nazývajú prípady vypracované podľa Frankfurtovho pôvodného vzoru. Súčasťou tohto zámeru je analyzovať hlavné námietky vznesené proti PFŠ

a vyhodnotiť, či sú príklady naozaj združujúcim argumentom proti tradičnému chápaniu slobodnej vôle. Druhotným cieľom je objasniť súvislosti medzi Frankfurtovým proti-príkladom a ďalším dôležitým argumentom v diskusii o existencii slobodnej vôle – *argumentom následku*. Aké miesto zastávajú PFŠ voči pozícii, ktorá nás má presvedčiť o opaku, t. j. o tom, že nie je mysliteľná morálna zodpovednosť bez slobody a že sloboda nie je možná v deterministickom svete?

Pre splnenie týchto cieľov som zvolila nasledujúci postup. Najskôr stručne vysvetlím jednotlivé pozície v diskusii o kompatibilite (1.) a následne predstavím prvý príbeh, ktorý bol uvedený ako argument proti PAP. (2.) Za kritikou metafyzických predpokladov argumentu (3.), ktorá sa delí na *Stratégiu zábleskov slobody* (3.1.) a *Obranu dilemou* (3.2.), stojí napr. P. van Inwagen, R. Kane, M. Naylorová. Proti ich námietkam vystúpil a Frankfurtových príkladov sa dômyselne zastal John Martin Fischer, preto sa v týchto kapitolách zameriavam na jeho argumenty.

V druhej časti článku sa chcem venovať morálnym predpokladom príkladov, ktoré spochybnil D. Widerker (4.). Diskusia medzi Widerkerom a Frankfurtom ukazuje, že rôzne koncepcie slobodnej vôle zásadným spôsobom ovplyvňujú chápanie morálnej viny. Frankfurt a jeho stúpenci považujú aktéra vinným za to, čo urobil, zatiaľčo Widerker v rovnakom prípade argumentuje, že nie je správne viniť ho.

V závere (5.) vyhodnotím úspešnosť príkladov na Frankfurtov štýl a odpoviem na otázku, či je ich útok na PAP zásadný (5.1.). Posledné riadky venujem otázke, akú rolu hrajú tieto príklady v celkovej diskusii o slobode, resp. budem sa pýtať, aký je ich význam na šachovnici konkurenčných pozícií – kompatibilizmu a inkompatibilizmu (5.2.).

1. Frankfurtov argument v labyrinte riešení problému slobodnej vôle

Podľa *princípu alternatívnych možností* je aktér zodpovedný za čin A len vtedy, ak mohol vykonať A alebo A'. Harry Frankfurt tento všeobecne prijímaný princíp spochybnil v článku „Alternate Possibilities and Moral Responsibility (1969).“¹ Uviedol v ňom pôsobivý argument, ktorým naštobil pevnú dôveru v presvedčenie, že nevyhnutnou podmienkou morálnej zodpovednosti je slobodná vôľa, chápaná tradične ako schopnosť a príležitosť voliť si jeden z dvoch alternatívnych priebehov konania.² Okrem toho argument ponúka presvedčivé vysvetlenie slobody, ktorá počíta s determinizmom a zvláštnu odpoveď na otázku o tom, za akých okolností je aktér morálne vinný.

1 FRANKFURT, H.: Alternate Possibilities and Moral Responsibility. In: *The Journal of Philosophy*. Vol. 66, 1969, No. 23, s. 829 – 839.

2 INWAGEN, P. van: *Essay on Free Will*. New York : Oxford University Press, 1983, s. 8.

Frankfurt svoj argument vytvoril v rámci diskusie o zlučiteľnosti slobody a kauzálneho determinizmu. Tzv. „Problém kompatibility“, ako sa zvykne filozofická dilema *par excellence* nazývať, pramení z definície kauzálneho determinizmu, ktorá je nomologická. Kauzálny nomologický determinizmus tvrdí, že „minulosť a prírodné zákony určujú jedinečnú budúcnosť v každom momente.“³ Rozširuje tak minimalistickú definíciu kauzálneho determinizmu (všetko má svoju príčinu, resp. všetky udalosti sú determinované predchádzajúcou príčinou) o predpoklad, že nadväznosť medzi udalosťami riadia prírodné zákony. Máme oprávnené dôvody myslieť si, že tento typ determinizmu eliminuje alternatívne možnosti, ak by slobodná vôľa a determinizmus neboli zlučiteľné a platil by determinizmus, život každého z nás by bol vynúteným sledom udalostí. Minulosť spolu s prírodnými zákonmi by presne určovali, čo sa stane v každom okamihu nášho života od narodenia až po smrť.

- 1) O tom, či je takto chápaný determinizmus úplným popretím našej slobody, sa vedú spory. Problém kompatibility je komplexný a plný protirečení, zjednodušene však môžeme povedať, že filozofov rozdelil do dvoch skupín. Prvú z nich zastupujú inkompatibilisti, ktorí tvrdia, že *nemôžu byť súčasne pravdivé obe tézy – ak svet funguje deterministicky, nemôžeme mať slobodnú vôľu*. Táto skupina sa ďalej delí podľa kritéria, či jej zástancovia uznávajú existenciu slobodnej vôle na (1.) tvrdých deterministov (*hard determinism*) a (2.) libertariánov. Tvrdí deterministi vyhlasujú, že naše konanie potrebuje deterministické vysvetlenie, ale to jasne vylučuje slobodnú vôľu. Vychádzajú z presvedčenia, že ak je konanie kauzálné determinované, príčiny, ktoré k nemu viedli, môžeme identifikovať v udalostiach, ktoré predchádzali nášmu narodeniu. A z tohto dôvodu spadá každé konanie mimo oblasť našej kontroly. Libertariáni, ktorí v rámci inkompatibilistického prúdu predstavujú širšie zastúpenú skupinu filozofov, síce zdieľajú s tvrdými deterministami presvedčenie o nezlučiteľnosti slobody a determinizmu, ale tvrdia, že niektoré naše konania môžu uniknúť univerzálnemu determinizmu. Jednoducho nie každá udalosť je vopred určená a my máme slobodnú vôľu. Navyše, robiť rozhodnutia ohľadom budúcich konaní dáva zmysel len vtedy, ak veríme, že máme alternatívne možnosti.

Inkompatibilizmus vzbudil pozornosť a rástol počtom zástancov najmä vďaka *argumentu následku*.⁴ Inkompatibilisti vo svojom hlavnom argumente presvedčivo formulujú intuíciu, že determinovaný aktér nemá kontrolu nad

3 INWAGEN, P. van: How to Think about the Problem of Free Will. In: *Journal of Ethics*. Vol. 12, 2008, s. 330.

4 Argument následku je logicky platný argument, ktorý sa doposiaľ nepodarilo presvedčivo vyvrátiť. Viacerí autori sa pokúsili poukázať na nedôveryhodnosť jeho premís, napr. premisy o stálosti prírodných zákonov (propozície, ktoré opisujú prírodné zákony, sú pravdivé bez ohľadu na to, čo urobíme) a premisy o nemennosti minulosti (nemôžeme urobiť nič, čo by ovplyvnilo pravdivostné hodnoty propozícií o minulosti). Ani jedna z týchto stratégií však nie je celkom presvedčivá a nepodáva dôkazy, pre ktoré by sme museli odmietnuť (AN). Argument následku má početné formulácie, ale najviac pozornosti získala tretia verzia, tzv. „Tretí argument“, ktorý uvádza Peter van Inwagen v Eseji o slobodnej vôli. Porov. INWAGEN, P. van: *An Essay on Free Will*. New York : Oxford University Press, 1983, s. 16.

alternatívami v budúcnosti. Argument hovorí, že ak je determinizmus pravdivý, potom sú naše činy následkami prírodných zákonov a udalostí vzdialenej minulosti, nad ktorými nemáme kontrolu. Ale to, čo je následkom vecí, nad ktorými nemáme kontrolu, je tiež mimo našej kontroly. A preto, ak je determinizmus pravdivý, nemáme žiadnu kontrolu nad naším konaním ani myslením.⁵

Antagonistická skupina – kompatibilisti, zastávajú názor, že náš svet funguje deterministicky a súčasne platí, že máme slobodnú vôľu. Dôvody, ktoré viedli aktéra ku konkrétnemu konaniu, má zmysel hľadať len vtedy, ak platí determinizmus. Považujú ho za pevnejší základ pre morálnu zodpovednosť ako indeterminizmus, ktorý podľa nich implikuje náhodnosť a nedostatok kontroly nad našimi činmi. Pre spojenie determinizmu a slobody podávajú kompatibilisti vlastné vysvetlenia, *Podmienkovú analýzu (Conditional Analysis)*⁶ či *Hierarchickú teóriu slobodnej vôle (Hierarchical Theory of Free Will)*, ktorej autorom je tiež H. Frankfurt.⁷ Avšak dôležitou komplementárnou stránkou tejto pozície je práve argument proti PAP, ktorý presvedčivo podryva chápanie slobody v zmysle viacerých alternatívnych možností, t. j. spochybňuje samotný základ inkompatibilistickej pozície.

2. Frankfurtov proti-príklad: prípad „Porušenie sľubu“

V článku „Alternatívne možnosti a morálna zodpovednosť“ položil H. Frankfurt otázku, či je aktér morálne zodpovedný za určitý čin len v prípade, že sa mu mohol vyhnúť. Odpovedal na ňu niekoľkými príkladmi, ktoré mali dokázať, že osoba je za určitých okolností zodpovedná aj za konanie, ktorému nemohla zabrániť. Príklady vzbudili veľkú pozornosť a na lavínu námietok, ktorá sa proti nim spustila, reagovali ich zástancovia stále sofistikovanejšími verziami prípadov. Jednoducho debata nadobudla mimoriadne komplikovanú podobu, a ako poznamenal J. M. Fischer, „rozmyšľanie o týchto prípadoch spôsobuje isté

5 INWAGEN, P. van: *An Essay on Free Will*. New York : Oxford University Press, 1983, s. 16.

6 Podľa tohto argumentu môžeme vety, v ktorých pripisujeme aktérom schopnosť konať ináč, analyzovať ako podmienky. Jedna z podmienkových analýz hovorí, že propozícia “Smith mohol zachrániť dieťa”, znamená, “Ak by sa Smith rozhodol, že zachráni dieťa, Smith by zachránil dieťa.” Týmto spôsobom kompatibilisti vysvetľujú, že byť slobodný znamená môcť urobiť to, čo by sme sa rozhodli alebo chceli, alebo skúsili urobiť. Porov. KANE, R.: *The Significance of Free Will*. New York : Oxford University Press, 1996, s. 46.

7 Frankfurt hovorí o takom type slobodnej vôle, ktorá nevyžaduje, aby sme boli jej pôvodcami, alebo ju mali pod kontrolou. Jej kritériom je celistvosť (wholeheartedness), ktorá znamená, že si neprotirečí túžba na prvej úrovni (first order desire) s chcením na druhej úrovni (second order volition). Slobodný človek je podľa Frankfurta ten, ktorý je spokojný so sebou samým, t. j. je jednotný vo svojich pocitoch, zámeroch a myšlienkach. FRANKFURT, H.: *Necessity, Volition and Love*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, s. 107.

filozofické vertigo.“⁸ Možno aj preto sa v poslednej dobe poprední autori, ako napr. D. Widerker či M. McKenna, vracajú skôr k premýšľaniu nad samotnými východiskami príkladov, akoby sa zaoberali detailmi týchto nových scenárov.

Frankfurt pri tvorbe pôvodných príkladov v roku 1969 vychádzal z odlíšenia prípadu, keď sme donútení k nejakému činu vonkajšími okolnosťami, a prípadu, keď sme k nemu determinovaní. Keďže determinované konanie je na rozdiel od vynúteného v súlade s našimi motívmi, túžbami či presvedčeniami, neprotiví sa našej vôli. A práve od porozumenia tohto rozdielu závisí úspech príkladov, ktoré majú dokázať, že determinizmus nevyklučuje slobodu, vyžadovanú pre morálnu zodpovednosť. Frankfurt vo svojej kritike PAP zachytil tento rozdiel a svoje príklady založil na téze, že „existujú podmienky, v ktorých človek vykoná nejaký čin, a napriek tomu, že mu dané podmienky znemožňujú, aby sa vyhol vykonaniu tohto činu, žiadnym spôsobom nezapríčiňujú vykonanie tohto činu.“⁹ Tieto podmienky garantujú, že sa aktér rozhodol sám za seba a konal v súlade s vlastnými motívmi, hoci nemohol konať ináč, ako fakticky konal.

Príklady založené na týchto podmienkach obsahujú kontrolný mechanizmus (zosobnený v démonovi Blackovi či počítači monitorujúcim nervové vzruchy v mozgu), ktorý v aktuálnom prípade nehrá žiadnu rolu pri rozhodnutí aktéra, ale ktorého prítomnosť zabezpečuje, že sa aktér rozhoduje a koná práve takým spôsobom, ako to robí. Tieto zvláštne podmienky ilustruje Frankfurtov myšlienkový experiment:

„Jones sa rozhoduje, či dodrží alebo nedodrží sľub, ktorý dal svojmu strýkovi a pritom netuší, že je tu iná osoba, Black, ktorá z istých dôvodov nechce, aby Jones svoj sľub dodrжал. Black má moc a prostriedky donútiť Jonesa k tomu, aby porušil sľub. Chce sa však vyhnúť zbytočnej intervencii a zasiahnuť, len keď to bude úplne nevyhnutné. Zauziami si preto, že zasiahne vtedy a len vtedy, keď Jones nevyšle určitý signál, ktorý znamená, že ide porušiť sľub. Nazvime tento signál „S1“. Ak Jones ukáže signál (povedzme, že sa začervená), potom Black neurobí nič, lebo vie, že Jones bude konať tak, ako chce Black (predpokladajme, že Black pozná Jonesa veľmi dobre v tomto ohľade). Nakoniec predpokladajme, že sa Jones rozhodne porušiť sľub sám, zo svojich vlastných dôvodov.“¹⁰

Keďže všetko prebehlo podľa Blackových plánov a predstáv, k jeho intervencii nakoniec neprišlo. Ale ak berieme do úvahy Blackovu prítomnosť a fakt, že bol pripravený zasiahnuť v pravú chvíľu, uznávame, že Jones nemal na výber. Nemohol sa vyhnúť rozhodnutiu porušiť sľub. Napriek tomu máme

8 FISCHER, J. M.: The Frankfurt Cases: Moral of the Stories. In: *Philosophical Review*, Vol. 119, 2010, No. 3, s. 336.

9 FRANKFURT, H.: Alternate Possibilities and Moral Responsibility. In: *The Journal of Philosophy*. Vol. 66, 1969, No. 23, s. 830.

10 FRANKFURT, H.: Alternate Possibilities and Moral Responsibility. In: *The Journal of Philosophy*. Vol. 66, 1969, No. 23, s. 835 – 836.

Jonesa považovať za slobodného a morálne zodpovedného: konal predsa na základe vlastného uváženia a želania!

3. Kritika Frankfurtu: spochybnenie metafyzických predpokladov proti-príkladu

Odporcovia Frankfurtovho argumentu sa väčšinou zameriavali na platnosť FR-situácií, a tak mierili proti metafyzickým predpokladom príkladov. Podľa tejto línie kritiky nemôžu existovať okolnosti, ktoré eliminujú alternatívne možnosti, a pritom v nich neexistuje žiadna kauzálne dostatočná podmienka, ktorá spôsobí aktérovo rozhodnutie. Takéto situácie by vyvrátili libertarianizmus – ukázali by totiž, že rozhodnutie môže byť slobodné aj bez toho, aby sa dalo odvrátiť.¹¹

V rámci tohto prístupu môžeme sledovať dvojakú kritiku. Po prvé, kritici nesúhlasia, že by sa Frankfurtovi podarilo vytvoriť také okolnosti prípadu, ktoré by vylúčili všetky alternatívne možnosti. Aktér síce nesie morálnu zodpovednosť, ale nie je pravda, že nemal na výber v tom, čo konal. Inými slovami, v príkladoch existujú akési miniatúrne alternatívy, ktoré mu umožňujú vybrať si, čo v budúcnosti urobí.

Druhá skupina kritikov postavila odporcov PAP pred dilemu. Poukázala na skutočnosť, že existujú dve možnosti: buď bol aktér k danému činu determinovaný znamením, ktoré signalizovalo, ako sa zachová, a v tom prípade bol k nemu donútený; alebo nebol k danému činu determinovaný predchádzajúcim znamením a v tom prípade nad ním Black nemal žiadnu moc. Aktér sa mohol vyhnúť konaniu a v poslednej chvíli nečakane zmeniť svoje správanie.

Väčšinu reakcií na Frankfurtove príklady tak môžeme zaradiť do jednej z dvoch línií protiargumentov:

(1.) Autori, ktorí sa prikláňajú k tzv. *zábleskom slobody* (*Flickers of Freedom Defense*) tvrdia, že v príkladoch sú napriek zdaniu vždy prítomné aspoň „miniatúrne“ alternatívne možnosti. Frankfurtovi sa príkladmi nepodarilo vylúčiť, že by aktérovi ostala „schopnosť konať ináč“, a preto ich nemusíme považovať za platný protiargument k PAP.

(2.) Filozofi *argumentujúci dilemou* (*Dilemma defense*) poukazujú na to, že Frankfurtove príklady by sa nemohli uskutočniť v deterministickom ani indeterministickom svete.

11 WIDERKER, D.: Libertarianism and Frankfurt's Attack on the Principle of Alternative Possibilities. In: *The Philosophical Review*. Vol. 104, 1995, No. 2. s. 250.

3.1. Obhajcovia zábleskov slobody

Prvá zo stratégií proti PFŠ tvrdí, že aktér Jones bol za svoje konanie morálne zodpovedný, pretože disponoval alternatívnou možnosťou. Zástancovia PAP síce uznávajú, že nejde o alternatívu v bežnom slova zmysle (kvôli Blackovej pohotovosti zasiahnuť), ale predsa o alternatívu, ktorá je adekvátna tomu, aby sme uznali aktéra zodpovedným. Vedie ich k tomu fakt, že existuje morálne významný rozdiel v tom, či aktér koná sám za seba a zo svojej vlastnej vôle alebo je donútený k rovnakej veci inteligentným kontrolórom. To znamená, že hoci v našom prípade Jones nemohol zabrániť tomu, aby porušil sľub, mohol zabrániť tomu, že sa rozhodne, že ho poruší. Takže zástancovia PAP, ktorí inklinujú k tzv. „stratégii zábleskov slobody“, nakoniec uznávajú Frankfurtovho aktéra za morálne zodpovedného. Robia to však len z toho dôvodu, že v scenároch príkladov sa predsa len vyskytuje „niečo“, čomu sa mohol aktér oproti aktuálnej situácii vyhnúť.¹²

Formulácie stratégie „zábleskov slobody“ sa líšia v závislosti od toho, čo jednotliví autori identifikovali ako alternatívnu možnosť. Uvediem dve rôzne verzie týchto formulácií. Prvá z nich hovorí, že aktér má alternatívnu možnosť zapríčiniť prvotný signál alebo nezapríčiniť tento signál; druhá hovorí, že aktér má alternatívnu možnosť konať sám za seba (*acting on his own*) alebo nekonať sám za seba.

Zástancovia prvej verzie identifikujú alternatívne možnosti v sekvencii konania, ktorá aktuálne nenastala. V tejto sekvencii by sa Jones rozhodol ináč ako kontrolór Black, a hoci by bol okamžite donútený urobiť opak, môžeme aspoň povedať, že mal v úmysle urobiť niečo iné, ako fakticky urobil. Táto verzia zábleskov slobody hovorí, že Jones mohol inklinovať k opačnej voľbe ako Black, a tak ukázať odlišný signál – nezačervenat sa alebo zdvihnúť obočie – podľa toho, ako je scenár príkladu vymyslený. Prinajmenšom mal schopnosť ukázať, že preferuje opačnú alternatívu.

Podľa druhej verzie zábleskov slobody, ktorej autorkou je Margery Naylorová (1984),¹³ spočíva skutočná zodpovednosť aktéra v samostatnom konaní. Keďže Jonesovo rozhodnutie porušiť sľub nebolo výsledkom nátlaku či iného zvláštneho zásahu, Jones konal sám za seba. Jones mal na výber z viacerých alternatívnych možností: mohol konať z vlastného rozhodnutia, alebo mohol byť k tomu istému činu donútený Blackom. Jeho slobodný výber sa zakladá na tom, že v aktuálnej sekvencii urobil daný čin samostatne. Sľub porušil z vlastnej vôle, zatiaľ čo v alternatívnej sekvencii by bol k jeho porušeniu donútený.

John Martin Fischer vyjadril voči stratégii zábleskov slobody rozhodujúce námietky. Svoje výhrady oprel o argument, že alternatívne možnosti

12 McKENNA, M.: Alternative Possibilities and Failure of the Counterexample Strategy. In: *Journal of Social Philosophy*. Vol. 28, 1997, No. 3, s. 72 – 73.

13 NAYLOR, M. B.: Frankfurt and the Principle of Alternate Possibilities. In: *Philosophical Studies*. Vol. 46, 1984.

identifikované zástancami PAP, nespĺňajú požiadavku *robustnosti*.¹⁴ Inými slovami, neobsahujú dobrovoľné konanie a z toho dôvodu sú pre slobodnú vôľu irelevantné. Demonštrovanie mimovoľného signálu, ako je začervenanie alebo zdvihnuté obočia, hrajú z hľadiska slobodného rozhodovania príliš malú rolu na to, aby sme vďaka nim považovali aktéra za morálne zodpovedného. Signál, ktorý predchádza konaniu, je len tzv. spúšťačom (triggering event) – nie je dobrovoľným konaním, a preto ani ozajstnou, robustnou alternatívou.¹⁵

Fischer to vysvetľuje na príklade, v ktorom si Jones volí kandidátov na prezidenta, a jeho mozog je cez počítač ovládaný Blackom tak, aby volil Obamu a nevolil McCaina. V alternatívnej sekvencii by sa v Jonesovom mozgu šírila nervový vzruch N', ktorý je indikátorom toho, že bude voliť McCaina. Základný bod Fischerovej kritiky je v tom, že prvotný signál nie je nedobrovoľný a následné rozhodnutie, koho bude Jones voliť, je zapríčinené elektronicky cez počítač. „V alternatívnej sekvencii preto nemôžeme o Jonesovi povedať, že si vyberá a rozhoduje sa slobodne, a rovnako si nemôžeme myslieť, že je morálne zodpovedný za svoj výber a konanie.“¹⁶ Pre lepšie pochopenie nás Fischer vedie k tomu, aby sme si predstavili, že aktér nedisponuje žiadnymi alternatívnymi možnosťami a potom mu priznali záblesk slobody, ktorým je v danom prípade schopnosť predviesť odlišnú neurologickú stopu N'. Fischer píše: „Neviem si celkom dobre predstaviť, ako môže pridanie tejto schopnosti zmeniť situáciu, v ktorej aktér nemá žiadnu morálnu zodpovednosť na takú, v ktorej má morálnu zodpovednosť.“¹⁷ Ako môže pridanie sekvencie, v ktorej Jones nevolí slobodne Obamu a nie je morálne zodpovedný za voľbu Obamu, zmeniť situáciu na takú, že je zodpovedný za voľbu Obamu?¹⁸

Fischerov argument proti Naylorovej má tú istú pointu. Uznáva, že Jones disponuje spomínanou „alternatívnou možnosťou“, t. j. nekonať podľa vlastných preferencií a v prezidentských voľbách v roku 2008 pod zásahom neurochirurga Blacka zvoliť McCaina. Lenže alternatívna možnosť „nekonať sám za seba“ je opäť len „zábleskom slobody“, t. j. nestačí na to, aby do konania vniesla atribúty morálnej zodpovednosti.¹⁹

14 FISCHER, J. M.: *My Way: Essay on Moral Responsibility*. Oxford : Oxford University Press, 2007, s. 45 – 50.

15 FISCHER, J. M.: *My Way: Essay on Moral Responsibility*. Oxford : Oxford University Press, 2007, s. 49.

16 FISCHER, J. M.: Frankfurt-Type Examples and Semi-Compatibilism. In: KANE, R. (ed.): *Oxford Handbook of Free Will*. Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 289.

17 Ibid. s. 289.

18 Fischer vo svojej argumentácii využíva aj klasickú inkompatibilistickú intuíciu slobodnej vôľe, ktorá sa nazýva „záhrada rozvetvujúcich sa chodníkov.“ Túto záhradu si možno predstaviť ako labyrint rôznych cestičiek, ktoré sa otvárajú na horizonte a je na nás, ktorú z nich budeme nasledovať. Fischer na margo tejto predstavy podotýka, že ak sú všetky alternatívne možnosti vo Frankfurtových príkladoch prípadmi, kedy je aktér prinútený k danému činu, nie je jasné, ako by mohli ilustrovať libertariánsku slobodu. Existencia rôznych alternatívnych cestičiek, na ktorých aktér nekoná slobodne, nemôže dokazovať, že má kontrolu a slobodu konania. Preto by existencia alternatívnej sekvencie, v ktorej Jones nie je zodpovedný, odôvodňovala Jonesovu zodpovednosť v aktuálnej sekvencii? Teda ako môže pridanie alternatívneho scenára, v ktorom Jones nevolí slobodne Obamu, spôsobiť, že sa Jones stane zodpovedným za voľbu Obamu? Ibid. s. 289.

19 Ibid. s. 289 – 290.

Ako som spomenula, existujú rôzne verzie stratégie „zábleskov slobody“, ale Fischerova odpoveď sa dá s istými obmenami vzťahovať na každú z nich. Vo všeobecnosti má ukázať, že alternatívne možnosti, identifikované kritikmi Frankfurtových príkladov, nie sú dosť robustné, resp. zástancovia PAP nevedia dokázať, akým spôsobom by mohli tieto miniatúrne alternatívy zakladať morálnu zodpovednosť, či dokonca hrať akúkoľvek relevantnú rolu pri porozumení daných príkladov.²⁰

3.2. Obrana dilemou

Zdá sa, že účinnejšiu stratégiu, ako je hľadanie užších alternatívnych možností, predstavuje „Obrana dilemou“ (*Dilemma defense*). Dilemou sa nazýva preto, že stavia Frankfurt a jeho nasledovníkov pred rozhodnutie, či príklady predpokladajú pravdu kauzálneho determinizmu, alebo indeterminizmu. Robert Kane (1996)²¹ a David Widerker (1995)²² ju formulovali nezávisle na sebe a bez väčších odlišností, preto sa zvykne označovať aj ako Kane/Widerkerova línia námietok.

Námietka mieri na to miesto textu, kde Frankfurt uvádza, že kontrolór Black pozná Jonesa veľmi dobre a dokáže predvídať jeho rozhodnutie. V PFŠ sa Black vždy spolieha na nejaké prvotné znamenie, vďaka ktorému presne vie, či je potrebné zasiahnuť alebo jeho zásah nie je nutný. Blackovi stačí, keď vidí toto znamenie, a má garantované, že sa Jones zachová podľa jeho želania. Kane a Widerker však poukázali na to, že vzťah medzi prvotným signálom a konaním je problematický; buď je nadväznosť medzi nimi deterministická, alebo nie je, obe možnosti však vedú do slepej uličky.

Vezmime si príklad Jonesa, ktorý sa rozhoduje, či poruší sľub. Widerkerova dilema sa týka vysvetlenia pravdivosti premisy:

„ak sa Jones začervena (ukáže znamenie S_1) v čase t_1 , znamená to, že sa v čase t_2 rozhodne porušiť sľub (vykonať čin, ktorý chce Black). Buď je znak S_1 (začervenanie, ktoré Black chápe ako znamenie, že nemusí zasiahnuť) kauzálne dostatočný pre Jonesovo rozhodnutie porušiť sľub, alebo nie je. Ak je, príklad sa nezhoduje s FR-situáciu, pretože tá vyžaduje, aby rozhodnutie nebolo kauzálne determinované. Na druhej strane, ak znak S_1 nie je takto spojený s Jonesovým rozhodnutím porušiť sľub, ak je S_1 len spoľahlivým indikátorom konania, potom nie je dôvod myslieť si, že Jonesovo rozhodnutie bolo neodvratné. V každom prípade, FR-situácia nenastáva.“²³

20 FISCHER, J. M.: Responsibility and Alternative Possibilities. In: McKENNA, M. – WIDERKER, D. (eds.): *Moral Responsibility and Alternative Possibilities*. Great Britain : ASHGATE, 2006, s. 35.

21 KANE, R.: *The Significance of Free Will*. New York : Oxford University Press, 1996.

22 WIDERKER, D.: Libertarianism and Frankfurt's Attack on the Principle of Alternative Possibilities. In: *The Philosophical Review*. Vol. 104, 1995, No. 2.

23 WIDERKER, D.: Frankfurt's Attack on the Principle of Alternative Possibilities: A Further Look. In: *Philosophical Perspectives*. Vol. 34, 2000, No. 14, s. 182.

Widerker predostrel oponentom PAP argument, ktorý im dáva na výber medzi deterministickým alebo indeterministickým kontextom daného prípadu. Ak budú tvrdiť, že sa príklad odohráva v deterministickom svete (po signáli, ktorý Jones vyslal, nevyhnutne nasleduje rozhodnutie porušiť sľub) a súčasne, že Jones koná slobodne, predpokladajú, že slobodná vôľa a determinizmus sú zlučiteľné. Ale s ohľadom na *argument následku* by bol záver, že Jones konal slobodne, a pritom nemohol konať ináč, argumentáciou v kruhu proti inkompatibilistom.²⁴

Naopak, v prípade, že determinizmus neplatí, Jonesovo rozhodnutie nie je nevyhnutným následkom toho, že vyslal určitý signál. Môže sa stať, že vyšle očakávaný signál a napriek tomu sa zachová ináč, ako si želá Black. Ak na signál nadväzuje určité konanie len s istou pravdepodobnosťou, ešte vždy je tu šanca, že Black nestihne zasiahnuť a jeho obeť unikne kontrole. V prípade indeterministického scenára preto Kane s Widerkerom odmietajú záver, že Jonesovo rozhodnutie porušiť sľub bolo neodvratné. Jones disponoval schopnosťou aj príležitosťou dodržať ho.

3.2.1. Deterministické úskalie dilemy

Kompatibilisti reagovali na Kane/Widerkerovu výzvu dvomi spôsobmi: (1) príklady upravili a vsadili do podmienok indeterministického sveta alebo (2) argumentovali, že Frankfurtove príklady fungujú v deterministickom svete a výhrady inkompatibilistov sú preto neopodstatnené.

Presvedčivejšia ako tzv. „neofrankfurtiánske príklady“ (1) sa mi zdá odpoveď (2) na „deterministické úskalie dilemy,“ ktorú predostrel J. M. Fischer. Fischer uznáva, že Frankfurtove príklady samé o sebe nedokazujú zlučiteľnosť determinizmu a morálnej zodpovednosti. Podľa neho sa nemôžeme priamo, na základe „jedného kroku“ domnievať, že aktér Jones je morálne zodpovedný za svoje konanie. Fischer príklady využíva len ako prvý (významný) krok zložitejšieho argumentu, ktorý by ho už k tomuto záveru priviesť mal.

Záver, že aktér je zodpovedný za svoje rozhodnutie, môžeme dosiahnuť zložitejšou cestou, ktorú predstavuje komplexný argument v dvoch krokoch. V prvom kroku tohto argumentu si môžeme všimnúť, že absencia alternatívnych možností nie je dôvodom pre tvrdenie, že aktér nie je morálne zodpovedný za svoje konanie.²⁵ Jones by konal rovnako bez ohľadu na to, či Black je, alebo nie je pripravený zasiahnuť. To, že nemá prístup k alternatívnym možnostiam, je v jeho prípade irelevantné pre pripísanie morálnej zodpovednosti. „...ak Jones nie je zodpovedný za svoj výber a konanie, dôvod nie je jednoducho

²⁴ TIMPE, K.: *Sourcehood and Its Alternatives*. London : CONTINUUM, 2008, s. 35.

²⁵ Ak Jones nie je zodpovedný, nie je to kvôli absencii alternatívnych možností. Blackova prítomnosť robí pravdivým, že si Jones nemôže zvoliť iný priebeh konania, ale je irelevantná pre Jonesovu morálnu zodpovednosť. Až dodatočným pridaním kauzálneho determinizmu môžeme eliminovať alternatívne možnosti.

v tom, že mu chýbajú alternatívne možnosti.“²⁶ Fischerovi sa nezdá, že by bol tento záver argumentovaním v kruhu, aj keby platil kauzálny determinizmus.

Druhý krok v komplexnom argumente spočíva v otázke, či kauzálny determinizmus „sám o sebe a bez ohľadu na to, či vylučuje alternatívne možnosti, ohrozuje morálnu zodpovednosť.“²⁷ A podľa Fischera neexistuje žiaden prijateľný argument, ktorý by nás mal presvedčiť o tom, že determinizmus vylučuje morálnu zodpovednosť priamo.

Dva kroky Fischerovho argumentu môžeme zhrnúť nasledovne: absencia alternatívnych možností v príkladoch proti PAP nie je dôvodom k tomu, aby sme tvrdili, že aktér nebol za svoje konanie zodpovedný. A keďže nemáme dôkaz o nezlučiteľnosti determinizmu a morálnej zodpovednosti, námietka, že kompatibilisti argumentujú v kruhu, nie je opodstatnená.

4. Kritika Frankfurtu: spochybnenie morálnej zodpovednosti

4. 1. Widerkerova výzva

Zdá sa však, že Fischerova sľubná odpoveď na „deterministické úskalie dilemy“ celkom nerieši problémy, ktoré predložili kritici. Fischer v nej konštatuje, že neexistuje argument, ktorý by dokazoval nezlučiteľnosť determinizmu a morálnej zodpovednosti, čo je vzhľadom k *priamemu argumentu (Direct argument)*²⁸ sporné stanovisko. Fischerov komplexnejší argument preto nemusíme považovať za definitívnu odpoveď o platnosti PAP.

Diskusia k Frankfurtovým príkladom nabrala nový smer, keď D. Widerker obrátil pozornosť k ich morálnym predpokladom. Widerker vychádza z presvedčenia, že ani v prípade, keby nastala situácia, akú vo svojich príkladoch predkladá Frankfurt, t. j. existujúce podmienky aktérovi znemožňujú, aby sa vyhol vykonaniu určitého činu, ale žiadnym spôsobom nezapríčiňujú vykonanie tohto činu – nemáme dôvod k odmietnutiu *princípu alternatívnych možností*. Platnosť situácie, keď aktérovi chýbajú alternatívne možnosti, a pritom koná v súlade s vlastnými preferenciami, nezabezpečuje jeho zodpovednosť v zmysle morálnej viny. Widerker podáva návrh takého vysvetlenia morálnej viny, ktoré je postavené na rovnakej intuícii ako PAP a ukazuje dôvody, pre ktoré by aktér vo Frankfurtových príkladoch nemal byť považovaný za vinného.²⁹

²⁶ FISCHER, J. M.: Frankfurt-Type Examples and Semi-Compatibilism. In: KANE, R. (ed.): *Oxford Handbook of Free Will*. Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 292.

²⁷ Ibid. s. 292.

²⁸ Priamy argument je modifikáciou *argumentu následku* a má dokazovať nezlučiteľnosť determinizmu a morálnej zodpovednosti. Bližšie tento argument spomínam v závere článku, vid' s. 18.

²⁹ WIDERKER, D.: Blameworthiness, Non – robust Alternatives and the Principle of Alternative Expectations. In: *Midwest Studies in Philosophy*. Vol. 29, 2005, s. 295.

Widerker svoju kritiku morálnych predpokladov nazýva „*W-obrana*.“ Ilustruje ju na klasickom príklade, v ktorom sa Jones rozhodne porušiť sľub na základe vlastných dôvodov bez toho, aby na jeho rozhodnutie vplýval kontrolór Black. Widerker následne adresuje Frankfurtovi otázku: „Povedzte mi, Frankfurt, keďže si želáte považovať Jonesa za vinného, že porušil sľub, čo mal miesto toho urobiť? Nemôžete tvrdiť, že sa nemal rozhodnúť sľub porušiť, keďže to nebolo v Jonesovej moci. Nevidím dôvod, pre ktorý by ste mohli viniť Jonesa z toho, že sa rozhodol sľub porušiť.“³⁰

W-obrana, formulovaná v otázke, „čo mal Jones miesto toho urobiť,“ ponúka odlišné morálne hodnotenie danej udalosti. Jej cieľom je zbaviť Jonesa zodpovednosti tým, že nemohol urobiť nič iné ako to, čo urobil, a preto nie je fér viniť ho za daný čin. Widerker, čoby Jonesov advokát, formuluje svoju obhajobu nasledovne:

“Keď pokladáme niekoho za vinného, robíme to preto, lebo sme presvedčení, že nemal urobiť to, čo urobil. Takéto presvedčenie je podstatné pre pripísanie morálnej zodpovednosti. Niekedy však nie je odôvodnené, napríklad v situácii, keď je jasné, že aktér nemohol zvrátiť dané konanie. Očakávať vtedy od aktéra, že nemal urobiť to, čo urobil, znamená očakávať od neho nemožné.”³¹

Widerker tento argument stručne vystihuje tzv. *princípom alternatívnych očakávaní* (PAE): „aktér S je morálne vinný za A, len ak bolo za daných okolností morálne odôvodnené od S očakávať, že neurobí A.“ A keďže v Jonesovom, tak ako v každom ďalšom prípade na Frankfurtov štýl, nemôžeme očakávať, že by aktér mohol urobiť niečo iné ako to, čo urobil, nemali by sme ho viniť za dané konanie.

4.2. Dve hľadiská posudzovania morálnej viny

Ako som spomenula, Widerkerova výzva pritiahla pozornosť filozofov k preverovaniu morálnych základov príkladov. Oponenti PAP sa v poslednom období sústredili na to, aby ju odvrátili a dokázali, že aktér je za daných okolností naozaj vinný. Opreli sa pritom o dve Frankfurtove úvahy (1969), ktoré vysvetľujú morálne predpoklady príkladov.

O prvej z týchto úvah som sa už zmienila v súvislosti s Fischerovou odpoveďou na deterministické úskalie dilemy. Frankfurt v nej konštatuje, že alternatívne možnosti nehrajú žiadnu rolu v tom, ako sa aktér rozhoduje, a preto nie sú relevantné pre určenie morálnej zodpovednosti. Ak by sme

³⁰ WIDERKER, D.: Frankfurt's attack on the Principle of Alternative Possibilities: A Further Look. In: *Philosophical Perspectives*. Vol. 34, 2000, No. 14, s. 191.

³¹ WIDERKER, D.: Blameworthiness, Non – robust Alternatives and the Principle of Alternative Expectations. In: *Midwest Studies in Philosophy*. Vol. 29, 2005, s. 296.

v našom príklade vyškrtli zo scenára démona Blacka a Jones by mal prístup k alternatívnym možnostiam, nijako by to neovplyvnilo Jonesovo správanie. Pridanie alebo odstránenie alternatív by nehralo žiadnu rolu pri vysvetlení, prečo konal tak ako konal.³²

Fakt, že Jones nemohol konať ináč, „neposkytuje žiaden základ pre predpoklad, že *by mohol* konať ináč, ak toho bol schopný. A keď je nejaký fakt týmto spôsobom irelevantný pre vysvetlenie konania, zdá sa celkom bezdôvodné prikladať mu akúkoľvek váhu pri určení morálnej zodpovednosti. Prečo by sme mali brať pri posudzovaní osoby do úvahy fakt, ktorý nijakým spôsobom nepomáha porozumieť, čo zapríčinilo jej konanie, alebo čo by mohla urobiť za iných okolností?“³³

Druhá Frankfurtova úvaha sa týka toho, že absencia alternatívnych možností aktéra neospravedľuje. Aktér sa za podmienok, aké v príklade nastolil Frankfurt, nemôže vyhnúť morálnej zodpovednosti odvolávaním na skutočnosť, že konal za okolností, v ktorých nemal žiadne alternatívy k tomu, čo urobil. Tieto okolnosti nijako neovplyvnili jeho rozhodnutie; konal by rovnako, aj keby tieto okolnosti neexistovali. Zároveň Jones nemôže poukázať na absenciu alternatívnych možností ako na dôvod, pre ktorý by mal byť zbavený zodpovednosti. Nebol si totiž vedomý toho, že ich nemá. Nemôže sa striasť zodpovednosti ospravedlnením „Nemohol som konať ináč!“³⁴

W-obrana a na druhej strane Frankfurtove argumenty ohľadom morálnych predpokladov predstavujú dôvody, pre ktoré je konanie aktéra vyhodnotené za rovnakých okolností odlišným spôsobom. Oponenti PAP tvrdia, že nie je dôležité, či aktérovi chýbali robustné alternatívy, pretože to nevedel a konal by rovnako, aj keby mal tieto alternatívy. Obrancovia PAP zase zdôrazňujú, že existuje konceptuálne spojenie medzi obvinením aktéra z vykonania istého činu a očakávaním, že nemal konať takým spôsobom, akým konal.³⁵

Spor medzi Widerkerom a Frankfurtom teda spočíva v odlišných koncepciách morálnej viny; v spomínanom *princípe alternatívnych očakávaní* (PAO), ktorý vyhovuje zástancom PAP: „aktér *S* je morálne vinný za *A*, len ak za daných okolností bolo odôvodnené od *S* očakávať, že neurobí *A*.“ Naproti tomu je tu koncepcia morálnej viny, ktorá sa opiera o absenciu ospravedlnenia a vyhovuje odporcom PAP: „aktér je morálne vinný za *A*, len ak činom *A* konal morálne nesprávnym spôsobom a nemá žiadne ospravedlnenie pre

32 McKENNA, M.: Frankfurt's Argument against Alternative Possibilities: Looking Beyond Examples. In: *NOUS*. Vol. 42, 2008, No. 4, s. 772.

33 FRANKFURT, H.: Alternate Possibilities and Moral Responsibility. In: *The Journal of Philosophy*. Vol. 66, 1969, No. 23, s. 837.

34 FRANKFURT, H.: Alternate Possibilities and Moral Responsibility. In: *The Journal of Philosophy*. Vol. 66, 1969, No. 23, s. 836 – 837.

35 WIDERKER, D.: Blameworthiness, Non – robust Alternatives and the Principle of Alternative Expectations. In: *Midwest Studies in Philosophy*. Vol. 29, 2005, s. 298.

to, čo vykonal.“³⁶ Zástancovia PAP vidia podmienku pripísania morálnej viny v prítomnosti alternatívnych možností; odporcovia PAP zase v absencii ospravedlnenia za daný čin.

4.3. Odlišné koncepcie slobody a zodpovednosti

Widerkerova analýza morálnych predpokladov príkladov priniesla otázku, ktorá z dvoch koncepcií morálnej viny je správna. Widerker (2000)³⁷ síce predostrel niekoľko argumentov v prospech koncepcie, ktorá vyhovuje obhajcom PAP, ale zdá sa, že každý z nich úspešne vyvrátil McKenna (2008).³⁸ McKenna sa zastáva jedine *W-obrany* ako „pozitívneho argumentu pre PAP proti našej intuitívnej reakcii na Frankfurtove príklady.“³⁹ Otázku „Čo iné mal aktér urobiť?“ by sme podľa neho nemali ignorovať, ale dať do protiváhy k argumentačnej sile Frankfurtových príkladov. Odmietnuť ju znamená prinajlepšom to, že podporujeme odlišné intuitívne koncepcie slobody a morálnej zodpovednosti.⁴⁰

Rozdielnosť koncepcií morálnej viny medzi zástancami a odporcami PAP dobre vystihuje výmena názorov medzi Frankfurtom a Widerkerom. Na Widerkerovu otázku „Povedzte mi, Frankfurt, keďže si želáte považovať Jonesa za vinného z toho, že porušil sľub, čo mal miesto toho podľa Vás urobiť?“⁴¹ Frankfurt odpovedal: „Čo mal Jones miesto toho urobiť? Mal konať cnostne. Podľa svojho rozhodnutia a z vlastnej vôle nedodržel požiadavky morálky. Miesto toho, čo urobil, nemal porušiť tieto požiadavky.“⁴²

Widerker zhodnotil Frankfurtovu odpoveď ako „iracionálnu a morálne neodôvodnenú.“⁴³ Píše: „Pripustiť, že obsah toho, čo aktér mal urobiť, zahŕňa niečo iné ako to, čo aktuálne urobil, nás prirodzene nabáda opýtať sa: Mohol to aktér urobiť?“⁴⁴ Ak niekoho obviňujeme z istého činu a uvažujeme nad tým, čo mal urobiť, ale neurobil, predpokladáme, že mohol urobiť túto druhú vec.

V tejto úvahe je zhrnutá intuitívna sila Widerkerovej obrany, ktorá ukazuje dôležité črty nášho bežného uvažovania o morálnej zodpovednosti.

36 WIDERKER, D.: Frankfurt's Attack on the Principle of Alternative Possibilities: A Further Look. In: *Philosophical Perspectives*. Vol. 34, 2000, No. 14, s. 195.

37 WIDERKER, D.: Frankfurt's Attack on the Principle of Alternative Possibilities: A Further Look. In: *Philosophical Perspectives*. Vol. 34, 2000, No. 14.

38 MCKENNA M.: Frankfurt's Argument against Alternative Possibilities: Looking Beyond Examples. In: *NOUS*. Vol. 42, 2008, No. 4, s. 770 – 793.

39 Ibid. s. 783.

40 Ibid. s. 783.

41 WIDERKER, D.: Frankfurt's attack on the Principle of Alternative Possibilities: A Further look. In: *Philosophical Perspectives*. Vol. 34, 2000, No. 14, s. 191.

42 FRANKFURT, H.: Some Thoughts Concerning PAP. In: McKENNA, M. – WIDERKER, D. (eds.): *Moral Responsibility and Alternative Possibilities*. Great Britain : ASHGATE, 2006, s. 343.

43 WIDERKER, D.: Blameworthiness, Non – robust Alternatives and the Principle of Alternative Expectations. In: *Midwest Studies in Philosophy*. Vol. 29, 2005, s. 301.

44 MCKENNA, M.: Frankfurt's Argument against Alternative Possibilities: Looking Beyond Examples. In: *NOUS*. Vol. 42, 2008, No. 4, s. 784.

Naopak, Frankfurtov názor, že aktér mal vykonať cnostný čin, hoci nemohol, vedie k neriešiteľnému napätiu v našom premýšľaní o vine a jej implikácii.⁴⁵ Na druhej strane by sme nemali prehliadnuť ani rozumnosť odkazu vo Frankfurtovej odpovedi. Výrokom, že aktér "v rozhodnutí zo svojej vlastnej vôle nespĺniť sľub, porušil požiadavky morálky,"⁴⁶ nás Frankfurt upozorňuje, aby sme sa nesústredili na to, čo iné mal Jones urobiť, ale na to, čo aktuálne urobil. McKenna preto reformuluje Frankfurtovu odpoveď na stručné a výstižné upozornenie: "Pozrite sa na to, čo aktér urobil!"⁴⁷ McKennovo upozornenie je jednoducho výzvou, aby sme sa nesústredili na alternatívne sekvencie konania, ale na morálnu kvalitu toho, čo aktér aktuálne chcel urobiť a zvažili, aký typ uznania by sme mu za to mali pripísať.⁴⁸ Na základe toho máme uznať, že kompatibilistická odpoveď, ktorá sa obracia skôr k aktérovým motívom, je rovnocennou odpoveďou voči *W-obrane*.

Diskusia o morálnych predpokladoch Frankfurtových príkladov tak demonštruje dve rozporuplné východiská pri chápaní slobody a zodpovednosti. Otázkou „Čo iné mohol aktér urobiť ako urobil?“ vystihujú libertariáni svoju intuíciu slobody a morálnej zodpovednosti, ktorá je založená na alternatívnych možnostiach. Chápanie slobody rozvíjajú tvrdením, že ak človek mal urobiť niečo, čo neurobil, musíme predpokladať, že tento čin naozaj urobiť mohol, a až potom ho môžeme považovať za morálne zodpovedného. Podmienky morálnej viny nemôžu byť naplnené, pokiaľ by ľudia nemohli konať ináč.

Frankfurtove príklady sa naopak viažu na názor, že morálna zodpovednosť sa týka len toho, čo aktér robí a jeho dôvodov pre to, čo robí. Netýka sa toho, čo iné mal urobiť. To je základný bod, zmysel príkladov v širšom kontexte problému slobodnej vôle. Frankfurt tvrdí, že aj keby jeho príklady nikdy neuspeli pri splnení všetkých podmienok identifikovaných inkompatibilistami, môžeme poprieť PAP. K tomu je potrebné iba uznať, že sloboda postačujúca pre morálnu zodpovednosť nie je nikde inde ako v aktuálnej sekvencii konania. Otázka, či mohol aktér urobiť niečo iné, je bezpredmetná z toho dôvodu, že okolnosti, kvôli ktorým aktér nemohol konať ináč, ako aktuálne konal, nemajú žiaden súvis s tým, prečo tak konal.⁴⁹ V tejto súvislosti Frankfurt spomína, že hlavným zámerom jeho argumentu bolo prilákať pozornosť ku konceptuálnym odlišnostiam kompatibilistickej slobody. Účelom príkladov bolo ukázať, že ak je konanie neodvratné, neznamená to, že bolo spôsobené vonkajšími okolnosťami: je rozdiel tvrdiť, že má prvú z týchto vlastností, a rozdiel tvrdiť, že má druhú. A keďže príkladom sa darí demonštrovať tento rozdiel, majú

45 Ibid. s. 785.

46 FRANKFURT, H.: Some Thoughts Concerning PAP. In: McKENNA, M. – WIDERKER, D. (eds.): *Moral Responsibility and Alternative Possibilities*. Great Britain : ASHGATE, 2006, s. 343.

47 McKENNA, M.: Frankfurt's Argument against Alternative Possibilities: Looking Beyond Examples. In: *NOUS*. Vol. 42, 2008, No. 4, s. 785.

48 Ibid. s. 775.

49 FRANKFURT, H.: Some Thoughts Concerning PAP. In: McKENNA, M. – WIDERKER, D. (eds.): *Moral Responsibility and Alternative Possibilities*. Great Britain : ASHGATE, 2006, s. 344.

významnú argumentačnú silu pri objasňovaní nášho uvažovania o kontrole, zodpovednosti a slobode.⁵⁰

5. Záverečné zhodnotenie PFŠ

5.1. Víťazstvo Frankfurtových príkladov a debakel PAP?

Po zvážení hlavných námietok môžeme zhrnúť, že Frankfurtov argument nie je dostatočným dôvodom pre odmietnutie PAP. Libertariánom sa podarilo na úrovni metafyzických aj morálnych predpokladov ukázať dôvody, pre ktoré nemusíme argument prijať. Z hľadiska morálnych predpokladov je prípad Jonesa, ktorý podľahol pokušeniu a nesplnil sľub, skôr ilustráciou dvojakého chápania viny ako dôkazom jeho zodpovednosti; zatiaľ čo podľa kompatibilistov je pre určenie viny rozhodujúci motív konania; v libertariánskom chápaní motív nehrá až takú významnú rolu. Pri posudzovaní viny je rozhodujúci fakt, že aktér nemal na výber, či nakoniec urobí správny alebo zavrhnutiahodný čin. Ak nás *W-obra* presvedčila o tom, že absencia alternatívnych možností je z hľadiska pripísania morálnej viny rozhodujúca, neuznáme Frankfurtovho aktéra zodpovedným.

Otázka „Čo iné mohol aktér urobiť?“ vystihuje základnú inkompatibilistickú intuíciu a súčasne mieri na Achillovu päťu kompatibilizmu. Keďže kompatibilizmus deklaruje slobodu a súčasne deterministický beh udalostí, bežne býva konfrontovaný s otázkou: „čo iné mohol aktér urobiť, ak ho minulosť a prírodné zákony s absolútnou nevyhnutnosťou viedli k danému činu?“ V morálnom kontexte Frankfurtových príkladov to znamená pýtať sa, či môžeme aktéra viniť za daný čin, ak nemal žiadne alternatívy k tomu, čo urobil. *W-obra* tak vystihuje dôvody, pre ktoré libertariáni neprijímajú aktuálny sekvenčný prístup, t. j. prístup, v ktorom hodnotíme len motívy aktuálneho činu, za postačujúci pre vysvetlenie slobody.

Čo sa týka metafyzických predpokladov príkladov, libertariáni odmietli úspešné postulovanie FR-situácie. V prípade, že by Frankfurt situoval svoje príklady do deterministického sveta, odvolajú sa na hlavný argument proti kompatibilizmu, *argument následku*. Ak vyslaný signál, napr. Jonesovo začervenanie nie je slobodným konaním, a pritom zaistuje, že Jones poruší sľub, príklady predpokladajú zlučiteľnosť slobodnej vôle a kauzálneho determinizmu.⁵¹ Ale ako už bolo povedané, takýto predpoklad by bol v dialektickom kontexte *argumentu následku*, argumentovaním v kruhu proti inkompatibilistom. Okrem toho Fischerovu taktiku na vyriešenie deterministického rohu dilemy nemusia zástancovia PAP akceptovať. Fischer v druhom kroku svojho komplexného

⁵⁰ Ibid. s. 339 – 340.

⁵¹ TIMPE, K.: *Sourcehood and Its Alternatives*. New York : CONTINUUM, 2008, s. 35.

argumentu síce tvrdí, že žiaden argument nedokazuje nezlučiteľnosť determinizmu a morálnej zodpovednosti, lenže pritom opomína *priamy argument*. Ten má v diskusii o slobode a zodpovednosti stále svoje popredné miesto. Hovorí, že ak je determinizmus pravdivý, naše činy sú následkami prírodných zákonov a udalostí vzdialenej minulosti. Lenže nie sme zodpovední za to, čo sa stalo predtým, než sme sa narodili, ani za to, aké sú prírodné zákony, a preto nie sme zodpovední za následky týchto udalostí, vrátane našich súčasných činov.⁵² Fischerov záver je vzhľadom k presvedčivosti a popularite tohto argumentu unáhlený a nedôveryhodný.

Na druhej strane, zdarná kritika PFŠ neznamená porážku pre filozofov, ktorí zastávajú Frankfurtov argument a držia sa kompatibilistickej línie uvažovania. Nevychádzajú z diskusie bez úspechov, lebo aj napriek tomu, že príklady nie sú rozhodujúcim argumentom proti PAP, "pomáhajú obmeniť argumentáciu spôsobom, ktorý je výhodný pre kompatibilistov."⁵³ Kompatibilistom sa vďaka nim darí priblížiť morálne a metafyzické princípy svojej pozície – presvedčivým spôsobom vysvetliť slobodu, ktorá nezahŕňa alternatívne možnosti, a pritom postačuje pre pripísanie morálnej zodpovednosti.

Nakoniec, celá diskusia poukazuje na to, že Frankfurtov argument má veľký potenciál mobilizovať myslenie, hoci v istom zmysle neukazuje nič, čo by nebolo známe už predtým. Korešponduje so základnou kompatibilistickou intuíciou, že determinizmus neprotirečí slobode, pokiaľ je determinované konanie v súlade s preferenciami a túžbami aktéra. Veľké plus oproti iným kompatibilistickým argumentom predstavuje postava manipulátora Blacka. Black, číhajúci v pozadí, a pritom nezasahujúci do rozhodovacieho procesu aktéra, vystihuje rozdiel medzi determinizmom a faktormi, ktoré nás o slobodu skutočne ukracujú. Vnucuje nám ideu, že existuje rozdiel medzi determinovaným činom a nátlakom, ktorý vyplýva buď z vonkajších podmienok (napr. násilie), alebo vnútorných psychických faktorov (napr. závislosť), a že tento rozdiel je pre pripísanie slobody rozhodujúci.

5.2. Frankfurtove argumenty a ich miesto v diskusii o slobode

Na záver niekoľko poznámok k hodnoteniu Frankfurtovho argumentu v širšom kontexte problému kompatibility. Myslím si, že jedna vec je bilancovať víťazstvo samotných príkladov vo vzťahu k PAP a druhá hodnotiť ich význam v celkovej diskusii o slobode a determinizme. V súčasnosti sú obe pozície, kompatibilizmus a inkompatibilizmus, veľmi komplexné. Disponujú

52 McKENNA, M.: Saying Good-bye to the Direct Argument the Right Way. In: *The Philosophical Review*. Vol. 117, 2008, No. 3, s. 349.

53 FISCHER, J. M.: The Frankfurt Cases: Moral of the Stories. In: *Philosophical Review*. Vol. 119, 2010, No. 3, s. 324.

arzenálom argumentov, ktoré diskreditujú opačnú pozíciu a zároveň ponúkajú zaujímavé zdôvodnenia v prospech vlastných koncepcií slobody. Frankfurtov proti-príklad v konečnom dôsledku obsahuje obe tieto kvality: môže byť chápaný čisto konfrontačne, t. j. ako útok na PAP, ktorý mieri proti samotným základom inkompatibilizmu; ale tiež ako špecifický pohľad na slobodnú vôľu, ktorý pri posudzovaní morálnej zodpovednosti uprednostňuje hodnotenie kvality konania pred podmienkou alternatívnych možností.

Otázka, prečo PFŠ podkopávajú základy inkompatibilizmu, vedie k ich porovnaniu s *argumentom následku*. Záver hlavného argumentu proti kompatibilizmu hovorí, že ak minulosť spolu s prírodnými zákonmi určuje jedinečnú udalosť pre každý časový okamih, potom nikdy nemáme na výber ohľadom toho, čo v budúcnosti vykonáme. Príklady na Frankfurtov štýl zas vyvolávajú silnú intuitívnu reakciu proti princípu, že aktér je zodpovedný len vtedy, keď má na výber, či urobí *A* alebo *A'*. Ale ak je to pravda, *argument následku* stráca svoj pôvodný zmysel. Kompatibilisti môžu prijať jeho záver: ak platí determinizmus, nedokážeme odvrátiť priebeh konania tak, aby sme robili niečo iné ako to, čo práve robíme. Napriek tomu sa im podarí zachrániť, o čo ide v danej filozofickej diskusii predovšetkým – slobodu postačujúcu pre morálnu zodpovednosť.

Kompatibilisti by týmto spôsobom odstránili hlavnú prekážku pri obhajobe svojho stanoviska. Zbavili by sa „najsilnejšieho hráča“ opačnej pozície – *argumentu následku* a ostala by im „už len“ úloha precízne vysvetliť, ako funguje naša sloboda v deterministickom svete.

Frankfurtov argument však nie je jasným odmietnutím PAP, *a preto ani dôkazom toho, že by bol AN* v danej diskusii irelevantný. *Dokonca si môžeme všimnúť, že čelí rovnakým (sémantickým) problémom ako hlavný argument proti kompatibilizmu. V prípade AN sa spor medzi zástancami protikladných pozícií čoraz častejšie sústredil okolo otázky, ako interpretovať výrazy môcť, byť schopný konať ináč*, ktoré v ňom zastupujú slobodnú vôľu. Libertariáni interpretujú spomínané výrazy v súlade s vlastným chápaním slobodného konania, čím robia argument hodnoverným; existuje však možnosť interpretovať ich kompatibilistickým spôsobom, a tým preukázať, že argument nie je prijateľný.⁵⁴ Rovnako sa aj v prípade Frankfurtových príkladov naplno rozvinie otázka, čo vlastne znamená *byť zodpovedný* alebo *byť morálne vinný*. Možno

54 Otázka, ako interpretovať *schopnosť konať ináč* vyplynula z diskusie k Lewisovmu návrhu na odmietnutie Argumentu následku. Lewis podporoval kompatibilistické stanovisko, ale na rozdiel od Frankfurta či Fischera dokazoval, že determinizmus je zlučiteľný so slobodou v zmysle alternatívnych možností. Podľa neho aktér „môže konať ináč“, aj keby bol svet riadený minulosťou a prírodnými zákonmi. V takom prípade by boli porušené prírodné zákony, čo však neznamená, že ich aktér dokázal zmeniť vlastným pričinením. Predtým, než vykonal alternatívny čin, sa stal malý zázrak, ktorý zmenil priebeh udalostí. Aktér tak síce nemá kauzálnu schopnosť meniť prírodné zákony (nemal schopnosť konať zázraky), ale je schopný konať ináč: je schopný urobiť niečo také, že ak by to urobil, prírodný zákon by bol porušený. Lewisova stratégia, založená na kombinácii humovského pohľadu na prírodné zákony (nie sú univerzálne a nevynucujú každú udalosť) a kontrafaktuálnej schopnosti meniť ich, predstavuje jednu z najpoprednejších stratégií proti Argumentu následku. LEWIS, D.: Are We Free to Break the Laws? In: *Theoria*, Vol. 47, 1981, s. 113 – 121.

morálna zodpovednosť naozaj nemusí byť podmienená schopnosťou voľby medzi viacerými alternatívnymi priebehmi konania. Možno naozaj stačí konať v súlade s vlastnými túžbami a presvedčeniami, aby sme boli slobodní.

Každopádne, Frankfurtov argument proti PAP pomáha rozlíšiť tento typ slobody a vedie k výzve, aby bola plnšie vysvetlená. Hodnota proti-príkladov je preto oveľa vyššia, keď ich chápeme v širšom rámci diskusie problému kompatibility ako len v úzkom vzťahu k *Princípu alternatívnych možností*. Nemožno však súhlasiť s názorom, že by spolu s detailným vysvetlením kompatibilistickej slobody, stačili pre víťazstvo kompatibilizmu.⁵⁵ Ako sme videli, neukracujú libertariánov o možnosť tvrdiť, že sloboda vyžaduje alternatívne možnosti. Navyše úvahy k *argumentu následku* tiež končia výzvou k podaniu presvedčivého vysvetlenia slobody z libertariánskej strany. Kombináciu AN s takýmito vysvetleniami by sme mohli rovnako považovať za rozhodujúcu pre víťazstvo libertarianizmu. Na záver treba len dodať, že PFŠ spĺňajú svoju úlohu len z hľadiska kompatibilistov. V tom prípade nás presvedčivým spôsobom navádzajú na to, aby sme sa vydali kompatibilistickou cestou a boli priaznivo naklonení ďalším argumentom, na ktoré pritom narazíme.

Použitá literatúra

- FISCHER, J. M.: *My Way: Essay on Moral Responsibility*. Oxford : Oxford University Press, 2007.
- FISCHER, J. M.: The Frankfurt Cases: Moral of the Stories. In: *Philosophical Review*, Vol. 119, 2010, No. 3, s. 315 – 336.
- FRANKFURT, H.: Alternate Possibilities and Moral Responsibility. In: *The Journal of Philosophy*. Vol. 66, 1969, No. 23, s. 829 – 839.
- FRANKFURT, H.: *Necessity, Volition and Love*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.
- INWAGEN, P. van: How to Think about the Problem of Free Will. In: *Journal of Ethics*. Vol. 12, 2008, s. 327 – 341.
- INWAGEN, P. van: *Essay on Free Will*. New York : Oxford University Press, 1983.
- KANE, R.: *The Significance of Free Will*. New York : Oxford University Press, 1996.
- KANE, R. (ed.): *Oxford Handbook of Free Will*. Oxford : Oxford University Press, 2002.
- LEWIS, D.: Are We Free to Break the Laws? In: *Theoria*, Vol. 47, 1981, s. 113 – 121.
- McKENNA, M.: Alternative Possibilities and Failure of the Counterexample Strategy. In: *Journal of Social Philosophy*. Vol. 28, 1997, No. 3, s. 71 – 85.
- McKENNA, M. – WIDERKER, D. (eds.): *Moral Responsibility and Alternative Possibilities*. Great Britain : ASHGATE, 2006.

⁵⁵ McKENNA, M.: Frankfurt's Argument against Alternative Possibilities: Looking Beyond Examples. In: *NOUS*. Vol. 42, 2008, No. 4, s. 787.

- McKENNA, M.: Frankfurt's Argument against Alternative Possibilities: Looking Beyond Examples. In: *NOUS*. Vol. 42, 2008, No. 4, s. 770 – 793.
- McKENNA, M.: Saying Good-bye to the Direct Argument the Right Way. In: *The Philosophical Review*. Vol. 117, 2008, No. 3, s. 349 – 383.
- NAYLOR, M. B.: Frankfurt and the Principle of Alternate Possibilities. In: *Philosophical Studies*. Vol. 46, 1984, s. 249 – 258.
- TIMPE, K.: *Sourcehood and Its Alternatives*. London : CONTINUUM, 2008.
- WIDERKER, D.: Libertarianism and Frankfurt's Attack on the Principle of Alternative Possibilities. In: *The Philosophical Review*. Vol. 104, 1995, No. 2, s. 247 – 261.
- WIDERKER, D.: Frankfurt's attack on the Principle of Alternative Possibilities: A Further Look. In: *Philosophical Perspectives*. Vol. 34, 2000, No. 14, s. 181 – 201.
- WIDERKER, D.: Blameworthiness, Non – robust Alternatives and the Principle of Alternative Expectations. In: *Midwest Studies in Philosophy*. Vol. 29, 2005, s. 292 – 306.

Mgr. Katrína Marinová, PhD.
Košícká 49
821 08 Bratislava
e-mail: ketese@gmail.com